

Şairler, mekânlar ve insanlık halleri

Prof. Dr. Hayrettin Kara

1963 yılında Antalya'da doğdu. 1985'te İstanbul Üniversitesi İstanbul Tıp Fakültesi'nden mezun oldu. Psikiyatri uzmanlık eğitimini Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi'nde tamamladı. Yüzcüncü Yıl Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde öğretim üyesi ve Ana Bilim Dalı Başkanı olarak görev yaptı. Uzun yıllar Erenköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Eğitim ve Araştırma Hastanesi'nde Klinik Şefi olarak görev yapan Kara, halen Medipol Üniversitesi'nde Psikoloji Bölümü Öğretim Üyesidir.

Mekân ve psikoloji üzerine düşünmeye başladığımda zihnimde birbiriyle doğrudan bağlantılı olmayan bir yığın düşünce adacığı oluştu. Bir tarafta mekân algısının benlik algımızla ilişkisine dair fikirler, bir tarafta şairlerin kendilerine özgü mekân duyarlılıklarına dair dizeler, bir tarafta kişinin hem var olup hem kaybaldığı sanal mekânlara ilişkin çağrışımlar, bir tarafta beden ve mekân uyumunun bozulması, bir tarafta... Bu düşünce adacıklarını bütünleştirmeye çalıştım ama ilk elde düşündüğümde daha zor bir uğraş olduğunu fark edip vazgeçtim. Dolayısıyla her bir alt başlığı birbiriyle doğrudan bağlantılı olmayan küçük düşünce adacıkları olarak bıraktım. Eğer ilginizi çekerse bu adacıklardan bir kaç tanesine birlikte bakalım. İlk olarak biraz sıkıcı, biraz da üzerinde gezinmesi güç olan adacığa çıkalım.

Benliğin Yapıtaşları: İlişkiler ve Mekânlar

Hiç düşündünüz mü, "ben" dediğiniz "kendim" dediğiniz şey nedir? Birisi sizden "ben" derken neyi kastettiğini anlatmanızı istese ne söylersiniz? Bu soruyu cevaplamaya çalıştığınızda zorlanacağınızdan, bocalayacağınızdan emin olabilirsiniz. Benliği tanımlamaya kalkışmak Borges'in deyişiyle "rüzgârın görünmeyen yüzünü paraya basmaya çalışmak" gibi nafi bir uğraştır. Ama açık seçik tanımlayamamak benliğin içerikleri üzerine konuşmamıza engel değil. En genel anlamda benliğimizin içerikleri anılarımızdır. Tüm yaşadıklarımızın bellek izleri. Eğer hafızamız olmasaydı bir benlik hissimiz olur muydu? Böyle baktığımızda benliğimiz anılardan örülmüş bir anlatıya

bir hikâyeye dönüşür. Bilinç de anılarla o anki algılarımızın şimdinin aynasında etkileşim içinde yansımaları olarak duyumsanır. Diyeceğim anılar hem benlik hissimiz hem de bilincimizi anlamak için anahtar bir işleve sahip. Peki, bu anılar neyin anıları? Aslında yaşadığımız her şeyin. Eğer gruplandırarak olursak anılarımız içinde bir grubun çok ama çok öne çıktığını görebiliriz. Bu grup, başta anne ve babamız olmak üzere bizim için önemli olan kişilerle ilişkilerimize dair anılardır. Öyle değil mi, kendimize geriye doğru baktığımızda en çok ilişkilerin anılarıyla karşılaşmaz mıyız? Benliğimize ille de bir yapı taşı atfedeceksek bu yapıtaşı "ilişki" olmalıdır. Bizi biz yapan ilişkilerimizdir. Biraz geç de olsa psikoloji bilimi de bu gerçeği nihayet fark etti. Benliğimizin biçimlenmesinde ilişkilerin ne denli önemli olduğu konusunda artık kimsenin bir şüphesi yok. İlişkisellik tamam da bu mekân konusu nereden çıktı? Niye alt başlığa benliğin yapıtaşı olarak ilişkilerin yanına mekânları da ilave ettim? Mekânların da benliğin biçimlenmesinde bir öneme sahip olabileceğini düşünmek garip değil mi? Zaten psikoloji içinde bu yönde bir görüş de yokken. Öyle ama ben mekân algısının benlik oluşumunda gözden kaçan bir öneme sahip olduğunu düşünüyorum. Niyesini kısaca açıklamaya çalışayım. Benliğimizin bir yönüyle anlatı olduğu ve bu anlatının özellikle ilişkilerimizin anılarından oluştuğunu söylemişim. Peki, ilişkilerin anıları aynı zamanda o ilişkilerin geçtiği mekânın anıları da değil midir? Çocukluğunu, çocukluğundaki evi hatırlamaksızın hatırlayan kaç kişi vardır acaba? Anne ve baba ile ilgili anılar aynı zamanda çocukluğun geçtiği mekânlarla ilgili anılar değil midir? Belleğimizde mekânlar ve ilişkiler öyle iç içedir ki bu yüzden mekânlar çok güçlü duygusal yüklerle sahiptir. Tarkovski'nin "Ayna"

filminin bazı sahneleri bizim için önemli kişilerin anılarıyla mekânların anılarının iç dünyamızda ne denli iç içe geçtiğinin etkileyici biçimde anlatır. "Ayna"yı seyretmediyseniz seyredin, seyrettiyseniz benlik ve mekân ilişkisi bağlamında bir kez daha seyredin.

Şairler, Mekânlar, Şehirler

*"Sevgilim bir böcektir
Taştan duvarlar içinde
Karafatmalarla yaşar"*

Cumhuriyet döneminin en çelebi şairi Asaf Halet, "Şehir" şiirinde sevgilisini böyle anlatır. Belli ki hem insanlardan hem mekânlardan yana dertlidir. Bu şiirinde, insana da mekâna da "acıklı bir mizah"la yaklaşır. Evler böcek yuvaları gibi kutucuk kutucuktur evler. İnsanlar bu kutucukların içinde ayağa kalkmış gezinen siyah, sarı kafalı büyük böceklerdir. Bu mekânlarda artık insan sesini bile kaybetmiştir. Ses bir anlam taşıyıcısı olmaktan çıkıp bir böcek cızırtısına dönüşmüştür. Şehir mi insanı böcekleştirmiştir yoksa insan böcekleştiği için mi böyle mekânlar yaratmıştır? Asaf Halet sanırım ikincisinin doğru olduğunu söylerdi. Asaf Halet'in şehir şiirini belki okumamışsınızdır ama Cumhuriyet dönemi Türk şiirinin zirvelerinden Sezai Karakoç'un "Balkon" şiirini mutlaka okumuşsunuzdur. Hani ilk dizeleriyle insanı allak bullak eden şiir: *"Çocuk düşerse ölür / Çünkü balkon ölümün cesur körfezleridir evlerde."*

Birçokları "Balkon" şiirini kültürel bir itiraz üzerinden, doğunun batıya itirazı üzerinden okur. Bu okumaya bir itirazım yok. Ama ben bu şiiri ara ara en yalın biçimiyle gerçekten de ölümün körfezi gibi hissedirim. Tamam, balkon bizi yalıtın

mekânlardan sokağa, hayata, ötekine doğru bir geçiştir. Tamam, balkon çay saatlerinin, kahkahaların da mekânıdır. Tamam, tamam da, “Çocuk düşerse ölür/çünkü balkon ölümün cesur körfezleridir evlerde.” Çok acı; tanıdığım anneler ve babalar var üçüncü, beşinci sekizinci katlarda elleri hala balkon demirlerinde kalan. Ve en çok onlar anlayacaktır Sezai Karakoç’un evleri balkonsuz yapan mimarların neden alınından öpmek istediğini.

Şairler üzerinden şehir ve mekân çağrışımları zihnimde böyle gelişigüzel dallanırken birden genelde olumsuz çağrışımlara takıldığımı fark ettim. En iyisi mi Avusturyalı yazar Thomas Bernhard’dan bir alıntıyla olumsuz çağrışım bahsini kapatayım. Bernhard, çocukluğunun geçtiği Salzburg şehrinde, bu şehrin mimarisinden ve ikliminden ölesiye nefret eder. Türkçeye “Neden” ismiyle çevrilen otobiyografik eserinde Salzburg’u şöyle anlatır: “Sert hava koşulları şehirlerde hep tedirgin edici, moral bozucu, hasta edici etki yapar. Üstelik Salzburg mimarisinin yıkıcı etkisi de buna eklenir. İklim ve mimarinin kumpasıyla yaratılan bu şehirli irki vicdansızca işler yapıp melankolik saplantılara kapılır”. Gerçekten de iklim ve mimari el ele verip insan ruhuna böyle bir kumpas kurabilir mi? Bu soruyu Bernhard’ a sorsak o muhtemelen; “Ben size fikirlerimi değil yaşantılarımı aktardım” diyecek.

Berhard, Salzburg şehrinin insan ruhunun ahengini, mimarisini bozduğunu söylese de biliriz ki şairler için aşka dönüşmüş birçok şehir vardır. Konu aşk ve mekân olursa anılması gereken ilk şehir İstanbul’dur. Şairlerin, yazarların gönlünde İstanbul kadar taht kuran başka bir şehir yoktur. Eğer Kavafis İstanbul’da yaşasaydı bir şehrin umutsuzluk ve yitimin suretine dönüştüğü o şiiri yazabilir miydi? “yeni bir ülke bulamazsın, başka bir deniz bulamazsın. / bu şehir arkandan gelecektir. / sen gene aynı sokaklarda dolaşacaksın, / aynı mahallede kocayacaksın; / aynı evlerde kir düşecek saçlarına. / dönüp dolaşıp bu şehre geleceksin sonunda. / başka bir şey umma” diyebilir miydi? Gerçi Kavafis üç yıl İstanbul’da kalmıştır ama kastettiğim manada İstanbul’da yaşamamıştır. Yahya Kemal’i düşünün mesela. Kavafis’in şehir duygusu ne denli yabancıdır ona. Saçlarına aynı şehirde, İstanbul’da kır düşmesi bir armağandır onun için. Yahya Kemal’in “en hoş ve uzun rüya”sıdır İstanbul. O bu rüyayı şöyle anlatır: “Nice revnaklı şehirler görürdür dünyada / Lakin efsunlu güzellikleri sensin yaratan / Yaşamıştır derim, en hoş ve uzun rü’yada / Sende çok yıl yaşayan, sende ölen, sende yatan.”

Kaldırımlar’ın şairi Necip Fazıl’ı düşünün ya da. O içindeki gerilimi mekâna yansıtır ya da mekânı içinde bir gerilim olarak

yaşar. Şehirle kavgalıdır. “Uzasan göğse ersen / cücesin şehirde sen” derken şehrin bireysel varoluşu bozan etkisini dile getirir. Ama İstanbul şehirden öte bir şeydir onun için de. Öyle ki; “Ruhumu eritip de kalıpta dondurmuşlar / Onu İstanbul diye toprağa kondurmuşlar” mısralarında İstanbul neredeyse onun bireysel varoluşu olur.

Mekân ve Rüyalar ya da Rüya ve Mekânlar

Genellikle rüyalara “rüya” deyip geçeriz. Oysa biraz ince düşündüğümüzde rüyalarla gerçek arasındaki çizginin bir tür varsayımsal bir çizgi olduğunu fark etmeye başlarız. Eğer biraz ince düşünürsek hani Çinli filozof Chuang Tzu’nun kendisini bir kelebek olarak gördüğü rüyasından uyanıp da sorduğu “Ben rüyasında kendisini kelebek olarak gören bir insan mıyım yoksa kendisini bir insan olarak düşleyen bir kelebek miyim?” sorusunun ne denli zor bir soru olduğunu kavrarız. Amacım burada rüya-gerçek ikilemi üzerinden genel bir tartışma açmak değil. Konuyu mekân algısına getirmek için küçük bir farkındalık yaratmak istiyorum. Bizim uyanıklıktaki gerçeklik kavrayışımızın iki temel dayanağı vardır; zaman algısı ve mekân algısı. Dikkat etmişsinizdir, rüyalarda uyanıklıktakine benzer bir zaman algımız yoktur. Hani şu geçmişten geleceğe doğru akıp giden zaman algısı. Ama rüyalarda uyanıklıktakine benzer bir mekân algısı vardır. Şekiller farklı ve çarpıtılmış gibi olsa da rüyadaki benlik de uyanıklıktaki benlik gibi üç boyutlu bir mekânın içinde devinir. Fark etmişsinizdir, son cümlede rüyalarda da uyanıklıktaki gibi fenomenal bir benlik hissimiz olduğuna vurgu yaptım. Eğer böyleyse yani rüyalarda da uyanıklıktaki gibi bir benlik hissimiz varsa ve rüyalarda zaman algısının kaybolmasına karşın mekân algısı sürüyorsa... O halde benlik hissimizin temelini mekân algısının oluşturduğuna dair bir çıkarsama yapamaz mıyız?

Yalıtım ve ilişki aracı olarak mekânlar

Her canlı yaşadığı çevrenin içinde kendine ait dönüp gelebileceği, sığınabileceği, kendini çevreden yalıtın bir mekân yaratır. Hayvanların kendilerine ait mekânlarla ilişkilerinin temel bir belirleyeni vardır; biyolojik varkalım. Ya insan? İnsan mekân ilişkisinin de elbette biyolojik varkalımla ilgili bir boyutu var. Ama insanın kendini çevreden yalıtma ihtiyacının kapsamına baktığımızda biyolojik varkalımın açıklayıcı gücü azalır. Bunu yuva kavramına atfettiğimiz anlamlar üzerinden de görebiliriz. Canlıların kendilerini çevreden yalıtın için kullandığı mekânlara genel olarak “yuva” deriz.

Hayvanların yuvasını düşündüğümüzde zihnimizde hemen her zaman fiziksel mekânlar canlanır. Ama insan yuvası dediğimizde örneğin “her çocuğun sıcak bir yuvaya ihtiyacı vardır” tarzında bir cümle kurduğumuzda zihnimizde fiziksel bir mekândan öte ilişkisel bir bağlam canlanır. Çünkü insan ilişkisel, en ilişkisel canlıdır. Bu paradoksal bir durum ortaya çıkarır: ilişkiye ihtiyaç arttıkça yalıtım ihtiyacı da artar. Ve bu paradoksal durum insanı biyolojik olmaktan öte psikolojik bir hayvan yapar. Aynı anda hem ilişkiye hem de yalıtıma çok fazla ihtiyaç duyması insanda acınası bir durumun da ortaya çıkmasına yol açar. Bu durumu Schopenhauer “kirpi meseli”yle çok güzel anlatır. Kirpiler üşür ve ısınmak için yakınlaşmaya ihtiyaç duyarlar. Yakınlaşırlar ama belli bir mesafeden sonra okları birbirlerini yaralamaya başlar. Yakınlaşma ıstıraba dönüşür ve acıyla geri çekilirler. Geri çekilirler ama bu kez yine üşümeye başlarlar ve yeniden yakınlaşmaya başlarlar. Ve döngü tekrarlar durur. İnsanın trajedisi budur; insan ilişkiden yaratılmıştır, insan yakınlaşmak ister ama yakınlaşmak yaralayıcıdır. İlişkisellik içinde incinen insan kendini çevreden yalıtın mekânına geri çeker. Evine, odasına kapanır, kapatır kapıyı, perdeleri çeker. İsmet Özel’in “Akdeniz’in Ufka Doğru Mora Çalan Mavis” şiirindeki o güçlü dize gibi “Beni artık kimseler arayıp da bulmasın” der. Görünürde fiziksel bir yalıtımdır bu ama asıl kişi kendini duygusal olarak yalıtın istemektedir. Bu bize, bir yalıtım aracı olarak mekânların salt fiziksel değil zihinsel bir varlıkları olduğunu da anlatır. Konu buraya gelmişken insanın duygu ve isteklerinin “saf”, “bir biçimli” olduğunu düşünmemek gerekir.

Fark edilmese de duygular çoğu zaman ikili bir doğada yaşanır. Örneğin insan, kimseler beni arayıp da bulmasın derken daha derinde aslında bulunmak istiyorum da der. Kendi sesini duymasa da. Tam bu noktada ilginç bir konuya, sanal mekânlar konusuna giriş yapabiliriz. Aynı anda hem bir yalıtım hem de bir ilişki aracı olarak sanal mekânların tuhaf özelliklerini inceleyebiliriz. Sanal mekânlarda insanın aynı anda hem saklanıp hem de gönlünce arzı endam edebilmesinin psikolojine bakabiliriz. Ama bu yeni bir düşünce adacığın atlamayı gerektiriyor. En iyisi mi bu yazıyı daha fazla dallandırıp budaklandırmayalım.

Karanlıkta kişi kendine daha görünür olur. Hayvanlar da mekân yaratırlar. Kendine ait dönüp gelebileceği bir mekân.

Bir sepette anılar

Az çok kirli çamaşırlar

Yıkayıp tütsülenecekler

Ne rahat bu devirde insan olmak

Vicdan...